

ՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՅԱՅԱՅՏՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՐՈՒՄՏ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վաչագան Գրիգորյանը գրականության մեկնաբանության փիլիսոփայական հոսանքի ներկայացուցիչ է, եւ նրա՝ «Լեւոն Խեչոյանի ստեղծագործությունը» (2019 թ.) մենագրությունը փիլիսոփայական վերլուծության արդյունք է: Նա միաժամանակ ուսումնասիրությունը ծավալում է նեոմիֆոլոգիզմի, հետմոդեռնիզմի քերթողական զարգացումների հարթություններում՝ իր նպաստը բերելով գրականագիտության արդիականացմանը:

Մենագրությունը բարոյափիլիսոփայական հետազոտության առանցքով միասնականացնում է Լեւոն Խեչոյանի ստեղծագործությունները՝ որպես ինքն իր խորքին ուղղված գեղարվեստական համակարգ:

Գրականագետը ոչ միայն առանձին ստեղծագործությունների փիլիսոփայական մոդելավորում է կատարում, այլեւ նշված առումով ստեղծում է ընդհանուր կազմաբանություն:

Գրողի առաջին ժողովածուի («Խնկի ծառեր») մասին ասվում է, որ նա հարստացնում է «կյանքի սովորական ընթացքը հրաշքներով» (էջ 19): Հրաշքի նկատմամբ հավատն անցնում է ստեղծագործությունից ստեղծագործություն՝ որպես հիերարխիկ գաղափար: Հիերարխիկ գաղափարները շատ են:

Այս ամենով հանդերձ, գրականագետը նկատում է, որ «գրողի գեղարվեստական աշխարհը մերժում է իմացականության (ինտելեկտուալիզմի) հավակնոտ կեցվածքը» (74): Հավակնոտ կեցվածքը մերժում է, սակայն Խեչոյանի ստեղծագործություններին անպայման բնորոշ են իմացականության, թեկուզ «ընդհատակյա» բաղադրիչները: Այդ կարող է վկայել, ասենք, «Խնկի ծառեր» վիպակում առասպելական տարրերի առկայությունը: Էպոսի՝ Հայոց Տան կառուցման պատմությունը վիպակում կրկնում է Խեչոն: Վ. Գրիգորյանը հետեւողականորեն բացահայտում է էպոս-վիպակ բազմաշերտ կապերը (նույնը «Մհերի դռան գիրքը» վեպի պարագայում):

Գնահատելի է այն, որ Վ. Գրիգորյանը հեղինակի յուրաքանչյուր ծավալուն երկում հայտնաբերում է համաշխարհային գրականության ձեռքբերումները ստեղծագործաբար կիրառելու փորձը: Նա շահեկան զուգահեռներ է անցկացնում «Խնկի ծառեր»-ի եւ Գ. Մարկեսի «Հարյուր տարվա մենություն» վեպի միջեւ: Համեմատական քննությունը մենագրության արժանիքներից է:

Ի դեպ՝ որպես մենագրության արժանիք, պետք է նշել Լ. Խեչոյանի ստեղծագործությունների վերաբերյալ մամուլում եղած գրեթե ողջ նյութին անդրադարձը:

«Խնկի ծառեր»-ը, որը մի տոհմի (գրանով իսկ՝ երկրի) պատմություն է, մեկնաբանություն է ստացել նաեւ Իվան Ռաբչիի կողմից, որը վերնագրվել է «Տոտեմի փորձությունը» (Գրանիշ, 5.05.2013): Տոհմանշանը (Totem), ինչպես գիտենք, կենդանու, առարկայի, բույսի հետ մարդու արյունակցական, ենթագիտակցական կապի կրողն է: Ռաբչին այս վերնագրով ակնարկում է տոհմի նախնական, ծիսական ժամանակները: Մոտեցումը ճիշտ է, եւ մենք եւս ընդունում ենք, որ Լ. Խեչոյանի երկերի հիմքում նախնական ծեսն է, որը տարբեր դրսևորումներ է ստանում այս կամ այն երկում:

Ծեսը միֆարտահայտման եղանակներից մեկն է (ի թիվս պատմելու, երգի, պարի եւ այլն): Ծեսի մեջ տեղի է ունենում առասպելի տոհմական մտածողության բովանդակության եւ ձեւի առարկայացում, որը եւ գրավել է Խեչոյանին: Ծեսի ցեղային տարրերը գրողի ասացումի ներքին առանցքն են:

Վաչագան Գրիգորյանը վիպակի համապատկերում հետազոտում է տոհմի, ցեղի՝ ներկա ժամանակում պահպանված նախակերպարային (ἄρχέτυπον) փոխակերպությունները:

Նա Խեչոյանի ստեղծագործությունը ներկայացնում է զարգացման փուլերով՝ յուրաքանչյուրի գեղարվեստական առանձնահատկություններով, առասպելական բաղադրիչներով, կերպարների բարոյահոգեբանական հիմնավորումներով եւ պատումի բովանդակային ինքնությամբ պայմանավորված պատկերամտածողության որակներով:

Մենագրությանը բնորոշ է կերպարների հոգեբանության համակողմանի քննությունը: Նեոմիֆոլոգիզմը ենթադրում է պսիխոլոգիզմ: Ահա թե ինչու հոգեբանականը ամենաբնորոշն է Խեչոյանի արձակին: Վ. Գրիգորյանը մանրազնին դիտարկում է թեկուզ փոքրածավալ պատմվածքների «ներհոգեկան ծավալումները»:

Մենագրության մեջ ընդգծվում է, որ Լ. Խեչոյանի հերոսները ներքին մարդու որոնման ուղեգծում են, ասել է, թե հոգեբանական վերափոխումների ձգտող անհատներ են (ներքին մարդ հասկացությունը նորալատոնականության հիմնական հասկացությունն է):

«Խնկի ծառեր»-ի հերոսին տրվում է մարդու ինքնացման գնահատականը. «Այդ ուղին անվերջ ու անդադար ընթացք է դեպի ինքը, ինքնակենտրոնացման ճանապարհով դեպի մարդկային հավերժական բնույթը կրող սեփական ԵՍ-ը» (57):

Ազգի ինքնացման գործընթացը Մհերի Ես-ի մեջ է: Նա անվանվում է ինքնության վեմ: Չարենցը Մհերին բնորոշում է որպես «ինքնությունը մեր ոսկեսար»:

Խեչոյանի գրականությունը, ինչպես ասել ենք, ունենալով ծիսական հիմք, միաժամանակ հայտնատեսական ավանդույթների կրողն է: Հայտնության տեսիլքը գրողը «մխրճում» է առօրյայի մեջ՝ դրա իրականացման հավատով:

Վ. Գրիգորյանը գտնում է, որ «Խնկի ծառեր» վիպակից են ծնունդ առնում «Արշակը...», «Մհերը...»: Այս երկերին, ըստ նրա, բնորոշ են «տիեզերական միասնական ձևերին» դիմելը եւ «բանաստեղծական մարգարեություններ»:

Պատմական նյութի հիման վրա գրված երկերի հերոսները Գրիգորյանի գնահատմամբ՝ «տիեզերական օրենքների պատժապարտներ» են:

Պատկերավոր ասվում է, որ գրողին հետաքրքրում է ոչ այնքան պատմությունը, որքան պետականության «ներքին անդամազննությունը»: Արժանապատիվ երկիր ունենալու գաղափարը, ինչպես նշում է Վ. Գրիգորյանը, մարմնավորված է թե «Արշակ...»-ում, թե «Մհեր...»-ում: Առաջինում գաղափարը դրամատիկական է, երկրորդում՝ հայտնատեսական:

«Սեւ գիրք, ծանր բզեզ» վեպում կյանքի մասին պատմվում է շրջված կարգով՝ մահվան երեսով:

«Մհերի դռան գիրքը», բնականաբար, մենագրության առանցքային բաժինն է՝ որպես համապարփակ գաղափարների վերափոխման հայտնատեսական ծրագիր:

«Մհերի դռան գիրքը» վերնագրում նկատի է առնվել Սուրբ Գիրք արտահայտությունը: Թե՛ հեթանոս, թե՛ քրիստոնյա հայրերի համար գիրքը պաշտամունքի առարկա էր:

էպոսը սուրբ է՝ որպես մեր ազգային ոգու բնագիր:

Ազգային վերածննդի գեղարվեստական ծրագրի՝ վեպի հիմքում հենց մեր ոգու վիպական բնագիրն է: Հստ գրականագետի՝ այն ուղղորդում է մեր ներկան ու ապագան:

Թե՛ գրողը եւ թե՛ գրականագետն ազգային վեպն ընդունում են որպես ազգային կյանքի դասագիրք, մեր լինելության կանոնագիրք:

Վ. Գրիգորյանն ուշագիր հետեւում է վեպի ընթացքին՝ յուրաքանչյուր էջում տեսնելով էպոսի թելադրած ազգային գոյնթացի ճանապարհը, ինչը Մովսես Խորենացուց մինչեւ Աբովյան ու Չարենց եղել ու մնում է գերակա գաղափար:

Մենագրության հեղինակը, ելնելով վեպի տրամաբանությունից, Մհերին դիտում է որպես ողջ ազգի անհատականացված կերպար: Մհերը գրողի եւ մեկնաբանի կողմից ըմբռնվում է հեթանոս եւ քրիստոնյա ժամանակներն ու արժեքները կամրջող անհատականություն:

Մենագրությունը պարունակում է էպոսագիտական դիտարկումներ:

Հարկ է ընդունել, որ Մհերը նախ վախճանաբանական առասպել է, որը եւ պայմանավորում է Ագռավաքարում նրա փակվելը: Նա միաժամանակ մեռնող-հառնող աստվածության առասպելն է, եւ Մհերի վերադարձի հետ է կապված ժողովրդի հույսը (Միհր աստծու երկրորդ գալուստը): Մյուս կողմից այն պատումն է թափառող հերոսի, որ գնում է արկածներ որոնելու եւ վերադառնում է հաղթանակած: Ն. Ֆրայը թափառողի պատումը սերտ կապի մեջ է տեսնում մեռնող-հարություն առնող աստվածության առասպելի հետ (տարվա եղանակների անցման անձնավորողն է): Երկուսի միավորմամբ ստեղծվում է մեկ առասպել, որի հետ են կապված մարդկային բոլոր ցանկությունների կատարումը, վերադարձը «ոսկե դարին»:

«Պարունակած նյութի տեսանկյունից,– գրում է Ն. Ֆրայը,– գրականության կենտրոնական առասպելը մեզ ներկայացնում է կեցության դժվարությունների ավարտը, ազատ հասարակությունը, որտեղ բավարարվում են բոլոր ցանկությունները»¹:

Հիշենք, որ Ն. Ֆրայը մեռնող-հառնող եւ թափառողի միասնական պատումը համարում է գրականության կենտրոնական առասպել: «Իսկ ինչպես է, որ,– հարցնում է Հրանտ Մաթեւոսյանը,– անտեսվել է մեր էպոսի

¹ Տե՛ս «Современное зарубежное литературоведение», М., 1999, էջ 237:

չորրորդ ճյուղը եւ կարեւորվել *Դավթինը*»։ Պատասխանը հետեւյալն է. նախաստեղծ առասպելական դարաշրջանն իր տեղը զիջել է «ազգային պատմութեան արշալույսին», «փառապանծ անցյալի» հերոսական պատումի ժամանակին²։ Հայ ժողովուրդը, պայքարելով նվաճողների դեմ, առաջնությունը տվել է վեպի հերոսական պատումին՝ երեք ճյուղերով։ Միաժամանակ նշենք, որ հերոսական պատումում պահպանվում են վեպի ծիսական-առասպելական կաղապարները։

Լեւոն Խեչոյանին ակնհայտորեն գրավել է Մհերի ճյուղը՝ որպես նախնական պատում։ Այն ավելի հին է, քան վեպի նախորդ երեք ճյուղերը։ Եւ եթե առասպելը հնագույն է, ապա նախնական բնութագիր է տալիս մեր լինելության կերպին։ Գրողը Մհերի ճյուղում տեսնում է մեր լինելության հազարամյակների ընթացքը։

Վ. Գրիգորյանը վեպի այս ճյուղին բնորոշ է համարում այն ամենը, ինչ կապված է լինելության անփոփոխ ընթացքի, ազգային ինքնության պահպանության, մարդու եւ հասարակության վերափոխման, արդարության վերականգման, մշակույթի գերակայության գաղափարի հետ։ Նա նկատում է, որ «Մհերի դռան գիրքը» փիլիսոփայական առումով շրջանակում է Լեւոն Խեչոյանի ողջ ստեղծագործությունը։

Մենագրության բաժիններն իրար են հաջորդում ըստ բովանդակային եւ կառուցվածքաբանական առաջնահերթությունների։

Առաջին բաժինը կրում է «Ճանապարհ դեպի ինքնություն» վերնագիրը։ Այստեղ հանգամանալի անդրադարձ կա Խեչոյանի նշած ազգային ինքնության բոլոր կռվաններին։ Գրողը պահանջում է ազգային ինքնության պահպանության ասպարեզում հավատարիմ մնալ վեպին։

«Խեչոյանի վեպի ներքին միտումը, — գրում է մենագրության հեղինակը, — մարդկային անհատականությունը Մհերի միջոցով վերագտնելն է» (341)։

Գրականագետը, անդրադառնալով վեպի փիլիսոփայական ու բարոյական խնդիրներին, դրանք հանգեցնում է միասնական համակարգի, իսկ վեպի կառուցվածքը դիտում է որպես հետմոդեռնիզմի որոշակի արդյունք։

Կառուցվածքաբանական ուսումնասիրությունը Վ. Գրիգորյանին թույլ է տալիս ասել, որ Խեչոյանի ստեղծագործությունները միասին հանդիսանում են մեկ միասնական շարադրանք, ինչը նշանակում է բովանդակային եւ խոսքարվեստային համակազմերի նույնականություն,

² Տե՛ս «Литературный энциклопедический словарь», М., 1987, էջ 515։

ընդհանուր կառույցի հաջորդական կարգի առկայություն՝ ներքին օղակների տարաստիճանությունը:

Հետմոդեռնիզմին բնորոշ են համարվում «տարաբնույթ կրկնությունները», կերպարների ներքին նմանությունները, հատվածայնությունը, պատմելուն զուգահեռ՝ դասախոսության ձևը, պատմության այլեւայլ հատված-գրվագների համադրումները, տարբեր իրադարձությունների, հերոսների՝ ժամանակի նույն հարթությունում միանգամից ներկայացնելու ձգտումը եւ այլն:

Մհերին հարկավոր է նյութականին փոխարինելու եկած հոգեւոր տիեզերակարգ. սա հետազոտության գլխավոր եզրահանգումներից մեկն է:

Մհերին լրացնելու է կոշված «կարմրածուփ պատանին»՝ բոսորագույն աչքերով արծիվ, անգղ, խաչաթեւ թռչուն, առասպելական խոտուհին:

Վեպի տրամաբանությունը թույլ է տվել որոշակիորեն ազատ վերաբերմունք դրսևորել էպոսի (միֆի) սխեմաների հանդեպ: Կարելոր է գրականագետի այն դիտարկումը, որ ինչոյանը «փոխում է ընկալման տեսանկյունը»՝ երեւոյթները ամբողջական կերպով բացահայտելու նպատակով:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ առասպելաբանական վեպը ձգտում է ընդհանրական դառնալ: Թափառողի պատումին հարազատության խնդիր է այն, որ Մհերը «...այլեւս իր մեջ կենտրոնացնում է ոչ միայն արեւապաշտների, այլեւ լուսնապաշտների հավատքը» (375): էպոսի սկզբի երեք պատումներում արեւապաշտները եւ լուսնապաշտները հակառակ բանական են:

Մհերի ճյուղ արարվել է այն ժամանակ, երբ «...մարդը իրեն չէր բաժանում բնական կեցությունից, իր գործողությունների միջոցը նույնացնում էր բնական ուժերի գործողությունների հետ»³:

Արեւն ու լուսինը բնական կեցությունից դուրս չեն, եւ դրանց պաշտամունքը կարող էր համատեղվել իրար հաջորդելու հիմքով: Մյուս կողմից՝ Մհերը, որպէս թափառող առասպել, գտնվելով երկնային մարմինների պաշտամունքի տարբեր գոտիներում, կարող էր իր մեջ միավորել թե՛ արեւի եւ թե՛ լուսնի պաշտամունքը:

Լեւոն ինչոյանը վեպում նշել է, որ Մհերը «ներսի մեջ աճող երկակի գորություն ուներ»:

Վ. Գրիգորյանը նկատում է, որ հնդեւրոպական հնագույն հավատքը երկակի հիմք ուներ եւ դրանով է բացատրվում Մհերի

³ Տե՛ս «Новейший философский словарь», Ростов на Дону, 2005, էջ 394:

արեւապաշտությունն ու լուսնապաշտությունը: Հակադրությունից վեր կանգնելը, երկու բեւեռները համադրելը, ըստ նրա, ամբողջությամբ մշակութային ազգի հատկանիշ է:

Մենագրության հեղինակը «Մհերի դռան գիրքը» վեպը մեզ մատուցում է որպես էպոսի հայելի: Խոր հիմնավորումներով նա վեպը համարում է դեպի մշակութային կեցություն տանող ճանապարհի ուղեցույց:

Ուշադիր լինելու դեպքում մենագրության մեջ էպոսի եւ վեպի զուգահեռ քննության համադրմամբ կարող ենք գտնել ամբողջական ծրագիր, որն ուղղված է մարտահրավերների հաղթահարմանը, ազգային արժանապատիվ կեցության ապահովմանը: Այն տպավորությունն է ստացվում, որ վեպի ոչ մի մանրամասն գրականագետի տեսադաշտից չի վրիպել:

Նա վեպը դիտում է որպես ազգային ծրագրի նոր ասացում՝ էպոսի վերջին ճյուղի բոլոր հանձնարարականներով:

Աշխատության առանձին բաժիններ զուտ տեսական բնույթ ունեն: Դրանցում քննության են առնված առասպելին, էպոս-գրականության կապին, պատմության եւ ներկայի շփումներին վերաբերող եւ այլ խնդիրներ:

Վ. Գրիգորյանը վեպը դիտում է այն տեսանկյունով, որ նրանում առասպելականը փոխկապի մեջ է կենդանի իրականության հետ:

Վ. Գրիգորյանի մենագրությունը նշանակալի ներդրում է հայ գրականագիտության մեջ ոչ միայն տեսական ընդհանրացումների, այլեւ առաջին հերթին կենդանի գրականության արժեւորման, նրա՝ հայ գրականության մեջ գրաված տեղի, բերած նորությունների, գրողի գրականության բնույթի բացահայտման առումով:

ՆՈՐԱՅՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, Էօրնեկյան դպրոց

